

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Конституція України.

Прикарпаття: у короткому часі ми пройшли цілу історичну епоху Гіркоту від приниження та гноблення заступило відчуття вільного дихання

Івано-Франківщина — одна із західних областей, яка ввійшла до імперії СРСР значно пізніше від іншої частини України. Після того, як репресивний чобіт радянщини пройшовся цими землями починаючи від вересня 1939-го. І протягом десятиліття, після приєднання до Союзу, тут, на Прикарпатті, вирувала війна підпільників із червоними загарбниками. Пляки-но в середині вісімдесятих минулого століття подув вітер змін, тут чи не перші стали на рейки боротьби за українську незалежність та власну державність. Свідчення того — суспільні процеси 1988—1989-х років. А також обрання депутатів до обласної ради першого демократичного скликання в 1990-му. Пропонуємо читачам поринути в роздуми та спогади першого голови Івано-Франківської облради Миколи Яковина. Щоб у такий спосіб простежити перші державотворчі процеси та зробити висновки, як рухатися далі.

Шлейф репресій

За понад 40 років советської окупації Івано-Франківськ, заснований як Станіслав на втілення найпередовіших у XVII столітті містобудівних ідей, став звичайнісіньким обласним центром, який за кілька місяців 1989-го перетворився на одну з політичних столиць України і вів перед у дуже багатьох процесах.

Івано-Франківщина з півторамільйонним населенням (а це співмірно, наприклад, з Естонією) була тоді закритою областю та відзначалася суворими перегинами репресивної системи. Те, що було простим для пересічних обивателів комуністичної метрополії, тут каралося як злочин. Пильні очі та вуха режиму опікали смертельну загрозу для цілого світу — поблизу Делятина була найбільша в Європі так звана центральна база ядерних боєприпасів, закодована як «Івано-Франківськ-16». Для повноти картини додаймо ще штаб та частини 38-ї армії збройних сил, пускові шахти стратегічних ракет, низку підприємств військового комплексу, екологічно шкідливі виробництва — все створено із нехтуванням настроїв та волі місцевих мешканців.

Застійна атмосфера «розвинутого совка» була в нашому краї нестерпно задушлива. Не припинявся ланцюжок нескінченних «посадок» у ГУЛАГ чи просто заслання до Сибіру або Мордовії, започаткованих у вересні 1939-го. А історик Валентин Мороз чи художник Панас Заливаха, які дожили до 80-х, — просто лишень щасливці, які змогли повернутися звідти і пропали забутими.

Не кожному, хто не з власної волі покинув рідний край, вдалося повернутися. Нашу сім'ю два роки не прописували після повернення батьків 1966-го із заслання. А без прописки на роботу не брали. До того ж дім і майно в 1946 році пустили що з димом, а що «усупільнили».

Попри приховане безробіття місцеві кадри не фаворизувалися. Перші секретарі обкомів були з інших частин імперії. Для розвитку нових виробництв заохочували масове працевлаштування мешканців

далеких територій глинки Росії. А тисячі жителів Івано-Франківщини працювали вахтовим методом і розвивали далекі сибірські чи туркменські родовища.

Імперія зла програмувала асиміляційні процеси від самого початку окупації. Сталін на пару з Гітлером завдали непоправних втрат: цілковито знищено автохтонне єврейське населення, майже зникла громада караїмів. Українців масово вивозили кількома хвилями до Сибіру, Казахстану, а десятки сіл з усім людом депортували до таврійських степів півдня України, щоб припинити підтримку підпілля УПА. Місцевих поляків примусово вигнали до «народної» Польщі, на заміну позбавили рідних домівок і рідної землі десятки тисяч українців із Лемківщини, Підляшшя та Холмщини.

На Івано-Франківщині, як і в інших частинах імперії, панувала російська мова: розклади руху на вокзалах, вказівники на дорогах, технічна документація тощо. Відповідно вибудовували уніфіковану культурно-інформаційну політику. Із поглибленням кризи, яка вразила невіддільну централізовану економіку, та внаслідок поразки режиму в холодній війні — у 80-х роках з'явилися ознаки розпаду системи. Через закладені деформації національної політики та диспропорції розвитку регіонів, залежних від стану військово-промислового комплексу чи сировинної промисловості, настрої глухого попервах невдоволення ввійшли в резонанс із масовим падінням життєвого рівня, призвели до сплеску соціальних вибухів, які в низці регіонів Союзу завершилися кривавими конфліктами.

Наш край уникнув такого, на відміну від Фергани, Сумгаїта, Тбілісі, а пізніше Вільнюса та Риги, бо поміркованість і виваженість були притаманні переважній більшості тодішніх місцевих лідерів громадської думки.

Бо провокацій було немало. Досить згадати дії частини духовен-

Голова Івано-Франківської облради Микола Яковина.

ства РПЦ, а також прямі диверсії, що чинили конспіративно збройні диверсанти зі спецслужб коначного режиму: кинуті у вікно Івано-Франківського міськвиконкому гранати, та вибух на подвір'ї рідної домівки Степана Бандери в селі Старий Угринів є того прямим свідченням.

Символи розриву

Проте обраний громадою Івано-Франківщини курс на демократичне відродження був непохитний. То ж область вступила в 90-ті роки без конфліктів. У процесах національного відродження брали участь представники інших етносів. Національне визволення супроводжувало загальногромадянський процес демократизації. Не можна здобути особисті свободи без свободи для цілого народу. Дві складові доповнювали та посилювали визвольну боротьбу того часу й дали плідний ефект синергії, примноження та прискорення суспільного життя. У короткому часі ми пройшли цілу історичну епоху, з населення стали народом, з обивателів — громадянами.

Можна тепер, з огляду на минуле, шукати точку біфуркації, яка зробила немислимим і неможливим повернення колеса історії у зворотному напрямі, але для нашої громади велике значення мали перші символи розриву з окупаційним минулим.

Такою першою в області символічною акцією стало піднесення синьо-жовтого прапора на веледному святі в селі Воскресинці Коломийського району у травні 1989-го активістом Володимиром Ковальчуком. На День Злуки 1990 року, після багатотисячного живого ланцюга з Івано-Франківська через Львів до Києва наш національний стяг замайорів у центрі колишнього нашого міста Станіслава, що на час підписання Акта Злуки 22 січня 1919 року був столицею ЗУНР.

Гіркоту від приниження та гноблення заступило почуття вільного дихання на повні груди, гордість кожного за себе, за громаду, за наш народ, яким ми стали, взявшись за руки на честь Акта Злуки УНР та ЗУНР. Нам були зрозумілі почуття і настрої наших співгромадян і побратимів з інших республік імперії, які також прагнули визволення. На наших вічах здійснювали національні прапори Литви, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії та російський триколонор — нас було багато різних, і ми були заодно!

Наша революція була співочою! Попри яскраві громадські акції непокорі, екологічні маніфестації та екуменічні молебні, істотним чинником нашої діяльності було творення та популяризація народних театрів, хорів, відновлення пам'яток та вшанування забутих чи заборонених явищ і місць.

Це постало не одразу, патріоти об'єдналися в одну із перших громадських формацій — культурно-наукове товариство «Рух» на чолі з Маркіяном Чучуком та його колегами Ярославом Шевчуком, Романом Гладішом, Ігорем Поповичем, Юрієм Мартинюком і вже згаданим Володимиром Ковальчуком.

Спочатку легше було діяти з центру, імперського попервах, а потім республіканського — ініціативу московського «Меморіалу» підхопили і в Україні влітку 1988-го. Боротьба за українську мову стала безпрецедентною, збирала масове товариство. У день виходу друком 16 лютого 1989 року газети «Літературна Україна» із програмою Народного руху України за перебудову перший протокол установчих зборів місцевого осередку Руху підписали в Тисмениці Іван Безанюк, Лілія Лишега та Юрій Медвідь. Таких протоколів потім від імені ініціативної групи я сотні відвіз до секретаріату Руху під час підготовки до Установчого з'їзду.

Товариство української мови імені Шевченка, яке очолив письменник Степан Пушик, в особах дуету талановитих організаторів Степана Шулепи та Антона Путька, стало штабом для всіх наступних кампаній, включно із переможними виборами навесні 1990 року. Товариство «Меморіал» стало флагоманом у справі встановлення справедливості щодо безвинних жертв комуністичних репресій.

Із підпілля виходила греко-католицька церква, великий авторитет на Івано-Франківщині ще з часів підпілля мали її єпископи Софрон Дмитерко, Павло Василик та отець Ярослав Лесів. В області виникли ініціативні групи з відродження автокефальної православної церкви. Впали перешкоди для вірян протестантських деномінацій.

Канали доступу до засобів масової інформації вільного світу забезпечувала місцева філія Української Гельсінської спілки на чолі з Петром Марусиком.

Демократія дорослішала та гартувалася

У реалізації перших ініціатив Руху брали участь місцеве російське товариство (зокрема Володимир Шатохін та Андрій Васецький) та єврейська громада (хочу окремо визначити Леоніда Говзмана та Віктора Колесника). Вагома участь авторитетних діячів з академічних кіл, активна була асоціація молодих філософів. Найбільший внесок у загальному громадському русі діячів мистецтва зробили насамперед художники та письменники Опанас Заливаха, Олександр Коровай, Степан Каспрук, Галина Турелик, Юрій Андрухович, Неоніла Стефурак та очолюване нею об'єднання молодих літераторів.

На шпальтах тодішніх видань проривалися голоси правди від Богдана Білецького, Петра Парипа, Василя Ганушака, Василя Лєсіва, Ігоря Гаврилюка, Дмитра Захарука та Ольги Бабій. У рамках газетної публікації всіх і не згадаєти. Прикро, що багатьох маємо вшанувати вже посмертно. Та навіть неповним переліком імен хочу наголосити, що здобута Незалежність не була результатом конспірації, змови жменьки людей, а всенародним рухом.

І ми досягли успіху в перших вільних виборах на території Союзу. Та спочатку набули досвіду в боротьбі за мандат депутата СРСР,

що достроково звільнився влітку 1989-го в Калуському окрузі. Ми з Юрієм Андруховичем запропонували нашому земляку Дмитрові Павличку висунути його кандидатурою. Водночас працювали синхронно кілька агітаційних команд із трьома кандидатами. Щоб мати сукупно тридцять довірених осіб. Поет Степан Пушик та академік Михайло Голубець після виснажливої двомісячної агітації шляхетно, згідно з попередніми домовленостями, зняли свої кандидатури на користь Павличка, який і переміг підтримуваним комуністичною владою конкурента. Молода демократія дорослішала та гартувалася в жорсткій боротьбі із владним режимом.

Прозрівали засліплені

Було б жахливим блюзнірством вважати, що шлях у політику був устелений квітами. Тільки в серпні 1989 року, майже день у день із проведенням установчої конференції обласної організації Народного руху, міліція гумовими кийками розігнала учасників мирної ходи з церковними хоругвами та національними стягами, було вбито молодого активіста-робітника Романа Левицького. Громадськість вбачала у цьому політичну розправу. Того ж літа заарештували кількох активістів УГС, зокрема Миколу Кобринина, а на журналіста Романа Гладіша напали просто на вулиці.

Ми усвідомлювали небезпеку. Це були ознаки того, що владний режим здригнувся і запаникував. Адже саме тоді в урочищі Дем'янів Лаз біля Івано-Франківська небайдужі люди на чолі з Романом Круциком виявили страшні злочини енкаведистів: трупи десятків закатованих без суду і слідства мирних жителів, зокрема жінок і неповнолітніх, лежали засипаними неглибоко в нашвидкуч викопаних ямах. Почалися розкопки та ексгумація тіл.

Це стало шоком навіть для найбільше засліплених прихильників владного режиму. Так був похований міф про бучімто визволення та свободу, яку несла Червона Армія. Пошуки в інших місцях явили світові страшну картину — під час відступу із Прикарпаття в 1941 році більшовики закатували всіх, хто перебував у станіславській тюрмі.

Виплила правда про те, що область неспроста була всяяна десятками військових гарнізонів, подекуди просто на подвір'ях своїх укріплених садиб чекісти прикопували тіла тисяч закатованих ледь на глибину шанцевої лопати.

Моторшана правда про жахливі злочини відкрила очі багатьом. А найбільше заангажовані в злочинні заслужені діячі репресивних органів спішно стали пакувати валізи й покидати Прикарпаття. Показово, що дехто і на тому світі не зміг схватитися — як-от сумнозвісний кривавий кат на прізвисько Гадан, який не був похований у своєму селі, бо мешканці Голина під Калусом не пустили його домовину на цвинтар.

На тлі викриттів кривавих злочинів правлячого режиму виборча кампанія 1990-го стала полем боротьби правди із кривдою, й остання впала. Оприлюднена страшна правда спричинила ефект лавини, однопартійна диктатура комуністів стала розсіпатися, як карткова хатинка. Івано-Франківська область посіла серйозне представництво у Верховній Раді УРСР — десять мандатів із 11 отримали представники новітніх демократичних сил.

Генеральна репетиція усамостійнення

Кандидатів у депутати з ініціативи активу новопосталих Руху, УГС, Меморіалу, які не мали ще

Перепоховання жертв комуністичного режиму. 1990 рік. Дем'янів Лаз.

Перше віче в Городенці 23 листопада 2013-го на захист Майдану. Сергій Дідич (ліворуч) — один з ініціаторів.

на початок виборчої кампанії не-обхідної державної реєстрації, ми здебільшого проводили протоколами про висунення від Товариства української мови. І в березні 1990 року зі 140 мандатів майже 100 отримали представники новітніх організацій. Тобто за списком ТУМу пройшли майже всі у своїх округах, в умовах значної конкуренції. Це була виняткова перемога. Навіть із тими, хто перших виступав нашими опонентами, ми знайшли пізніше спільну мову.

І така робота увінчалася успіхом. У здобутті Незалежності є велика частка спільних зусиль. На Прикарпатті була генеральна репетиція усамостійнення від імперії та прояву всенародної волі на здобуття Незалежності. Надалі взаємодіяли і працювали синхронно зі Львівщиною й Тернопільщиною, їхніми обласними радами.

Із числа галицьких областей ми з Богданом Мелінішином стали першими керівниками-некомуністами і наймолодшими в керівництві облради в умовах радянської геронтократичної системи. Мені було тоді 33 роки, а заступникові — 30.

Незвичайна атмосфера панувала в облраді та громадах. Окрилювало емоційне піднесення. На перший мій вихід як новообраного голови області до велелюдної громади, припав ще один символічний акт як знак остаточного розриву зі старим, дотеперішнім життям в окупації: я привітався словами «Слава Ісусу Христу!».

Вважаю нашу місію вповні реалізованою, бо здійснилися найпотемніші мрії, без перебільшення, кожного члена громади. Випало це втілювати в шати непростих управлінських рішень. Незалежність не далася задарма, вона не була подарунком долі, не впала з небес. Крім моря крові та страшний жертв патріотів, було багато праці й мозолів. Ми використали свій історичний шанс, і на тлі цих процесів, що супроводжували розпад імперії, змогли мирним ненасильницьким шляхом перебрати важелі управління в руки місцевої громади.

Стали розпорядниками власної долі

Спочатку депутати облради своїм рішенням вивели за межі уставов, підприємств та організацій осередки політичних партій, щоб усунути вселаддя КПРС. Тим прискорили їй кінець: через місяць союзний центр проголосував за скасування відповідної статті конституції.

Не перевелися позбавлені стереоскопічного погляду на історію вульгаризатори, які нашу діяльність зводять лише до махання прапорами. Тоді чому ми не впали, як нам пророкували політичні супротивники, через кілька тижнів чи місяців?

Нас критикували не тільки недруги. Доводилося не раз дискутувати зі старими підпільниками: від січових стрільців — до шістдесятників. Приміром, останній крайовий провідник революційної ОУН Зенон Красівський застерігав, що участь у виборах означає колораборство. Опісля, до останніх своїх днів, він допомагав нам із Богданом Мелінішином де порадами, а де

своїм авторитетом стишував настрої як паніки, так і повального остракізму. Звітдам і народилася напівжартівлива та сувора в реальності фраза: «Треті совети прийшли, аби на них совдеп'я і скінчилася».

Обласна рада прийняла низку рішень, які мали стратегічне значення для подальшої історії України. І довели своєю працею, що можемо працювати ліпше без компартійного керівництва: в рік проголошення Незалежності Івано-Франківщина була в трійці перших в УРСР за темпами зростання промислового виробництва

Вшанування Героїв Небесної Сотні.

(разом із Києвом та Херсонською областю).

Обласна рада почала відроджувати ліквідоване більшовиками місцеве самоврядування. Приступили до земельної реформи, найперше передали земельні ресурси в розпорядження місцевих рад. Ще в 1990-му на Івано-Франківщині реалізували принцип територіальної повсюдності самоврядування: рішенням облради втілили засаду, коли юрисдикція однієї місцевої ради закінчувалася там, де починалася юрисдикція іншої.

Рішенням облради ми розмежували функції виробничників та розпорядників землі, місцеві ради отримали основу для своєї діяльності і змогли розпоряджатися землею на своїй території. Прийняли рішення про збільшення мінімального розміру присадибних ділянок: депутати розуміли, що в малоземельній області треба було думати, як вижити в умовах повального дефіциту та розвалу планової економіки. Це позитивно вплинуло на добробут понад половини населення області.

Громада області із розумінням сприймала зважену політику історичної пам'яті. З відродження національних святинь ми не допускали ксенофобії. На Івано-Франківщині не було актів вандалізму чи оскверненя могил, хоча ми перші в Україні цілковито позбулися монументальних ідолів тоталітаризму. А могили полеглих воїнів різних армій та кількох війн приводили натомість до належного стану.

Встановили справедливість щодо учасників визвольних змагань та репресованих: одним із перших рішень був акт про призначення відповідних доплат до пенсій.

Або такий приклад: село Посіч Тисменицького району, що на краю Чорного лісу, за підтримку УПА радянські окупанти в 1950 році виселили за принципом випаленої землі. У такий спосіб репресували понад десяток сіл, щоб зробити «мертвий пояс» навколо Івано-Франківська та побороли патріотичне підпілля. У квітні 1990-го Посіч за рішенням обласної ради відтворили як адміністративно-територіальну одиницю та надали земельні ділянки для повернення колишніх мешканців і відбудови села. Ми сприяли розвитку інфраструктури: газифікувати зарослу лісом та бур'янами територію, електрифікувати село.

Із вересня 1990 року в усіх школах рішенням облради підвищили платню вчителям та зменшили навантаження для викладачів рідної мови. Це само стосувалося й викладачів російської в російських школах області. Тож коли ми усунули викладання російської в початкових класах українських шкіл, це не мало негативних наслідків щодо втрати робочих місць. Зберегли їх кількість завдяки зменшенню навантаження в класах та поділу на групи. Із місцевих джерел вдалося збільшити платню викладачам математики та природничих дисциплін.

Обласна рада переглянула низку інших обмежувальних чинників, зокрема щодо забудови населених пунктів. Почали боротися з варварськими вирубками лісів, встановили плату за забруднення навколишнього середовища. Ці позабюджетні ресурси

мократичного скликання припинилися всілякі дискусії щодо наслідків денонсації пакту Молотова—Ріббентропа. Від нас чекали проявів сепаратизму, провокували на проголошення виходу Галичини зі складу Союзу, а три західноукраїнські обласні ради зміцнювали позиції українських державників, апелюючи до факту реалізованого у 1918 році національного самовизначення українства Галичини та Акта Злуки УНР та ЗУНР.

Івано-Франківщина виступила провісником Незалежності. Без діяльності трьох облрад західних областей, а ще Дніпродзержинської, Рівненської та Київської міськрад та сотень районних рад, які влітку 1990-го об'єдналися в Асоціацію демократичних рад, не було б тієї атмосфери, яка призвела до рішення Верховної Ради України 24 серпня 1991 року про державну Незалежність.

Ми провели генеральну репетицію Незалежності. У березні 1991 року три західні області (Львівську облраду тоді очолював В'ячеслав Чорновіл, Тернопільську — Василь Олійник) прийняли рішення про місцевий референдум, усе відповідно до чинного на той час законодавства, і досягли фантастичного результату. Наш регіональний третій бюлетень стосувався Незалежності. На Івано-Франківщині понад 90 відсотків тих, хто брав участь в опитуванні, висловилися за Незалежність України. Це та воля народу, той результат, на який могли спиратися державні мужі, що засідали у Верховній Раді.

Удосвіта 24 серпня 1991 року я був на засіданні Народної Ради (це демократична третина тодішньої Верховної Ради), де обговорювали перший Акт про суверенітет. Я доповнив предмет обговорення фактом реалізованої 23 серпня заборони діяльності на території Івано-Франківщини КПРС та припинення випуску комуністичних газет. Мав примірник тексту в першій редакції Леонтія Сандуляка та Левка Лук'яненка і поділився ним із журналісткою з Канади Мартою Дичок. Ще до проголошення Незалежності цей документ Марта надіслала до редакції та майже одночасно з голосуванням у Києві вийшла друком газета «Гардіан» із такою ж новиною на першій шпальті.

Вважаю, що основний підсумок нашої діяльності на початку 90-х — це реалізований історичний шанс. Хоч би як нас бентежили наступні періоди державної історії після 24 серпня 1991-го, мусимо оглядатися і бути відповідальними за цей спадок. Розуміти, що попри нашу розмаїтість, велемовність, строкатість політичних поглядів, конфесійну приналежність та культурні уподобання ми явили світові феномен народу, нації, а не натовпу, охлосу. І довели, що можемо відбутися на своїй рідній землі.

Ми сформували демократичну місцеву владу, і це стало вагомим підґрунтям для проголошення Незалежності. Не злякав нас і путч у Москві 19 серпня 1991-го, не збентежив, бо діяли об'єднаними зусиллями в ім'я незалежної Української держави.

Микола ЯКОВИНА.
Фото надано автором.

Віче на День Злуки. 2020 рік.

ХРОНІКА

14 травня 1989 року — під час відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку в селі Воскресінці Коломийського району вперше привселюдно піднято синьо-жовтий прапор.

Січень 1990 року — до Дня Злуки в центрі Івано-Франківська замайорів стаціонарно встановлений синьо-жовтий прапор.

1992 рік — зустріч із президентом УНР у вигнанні Миколою Плав'юком, вихідцем з села Русова Снятинського району. Відкрито Українську гімназію № 1.

1993 рік — в Івано-Франківському аеропорту вперше приземлився пасажирський літак «Боїнг-737». Відкрито першу міжнародну авіалінію Івано-Франківськ—Манчестер (Велика Британія).

2003 рік — започатковано щорічний міжнародний фестиваль «Свято ковалів».

Довідка

Івано-Франківська область складається із 62 громад (15 міських, 23 селищних та 24 сільських) і 6 районів — Верховинського, Івано-Франківського, Калуського, Коломийського, Косівського та Надвірнянського.

Івано-Франківськ — місто фестивалів. Традиційно щороку в обласному центрі відбувається майже 15 фестивалів, серед яких: різдвяний фестиваль «Коляда на Майзлях», міжнародні — «Карпатський простір» та «Свято ковалів», фестивалі-ярмарки «Свято меду», «Свято винограду та вина», «Свято хліба та сиру», виставка-ярмарок «Прикарпатський вернісаж», етнофестиваль «Край.ка».

2009 рік — відкрито Музей жертв комуністичного терору в Дем'яновому Лазу, де поховано останки масово закатованих військами НКВС у 1939 році.

2011 рік — в Івано-Франківську встановлено Національний рекорд з одночасного виконання Гімну України у вишиванках.

2012 рік — урочистості з нагоди 110-ї річниці генерал-хорунжого збройних сил Карпатської України Михайла Колодзінського.

1 грудня 2013 року — у центрі Івано-Франківська відбулося віче за участі 15 тисяч осіб. Активні поїздки до Києва на Майдан та участь у Революції Гідності.

2021 рік — чисельність населення області на 1 січня — 1361,1 тисячі осіб. За індексом промислової продукції область посідає шосте місце у країні.